

у контексті інтернаціональних творчих зв'язків // Українське мистецтво та архітектура кінця XIX — початку XX ст. / За ред. П.О. Білецького — К.: Наук. думка, 2000. — С. 179.

20. Новосельчук Н.Е. Интер'єр будинку Полтавського губерньського земства // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. — 2004. — Вип. 11. — С. 284–293.

21. Чепелик В.В. Вказ. праця. — С. 128.

22. Чепелик В.В. Вказ. праця. — С. 74.

23. Чепелик В.В. Вказ. праця. — С. 14.

24. Ясевич В.Е. Архитектура Украины конца XIX — начала XX века (Основные тенденции и особенности): Автореф. дис. ... д-ра арх.: 18.00.01. — М., 1981. — 42 с.

Лариса Яременко

кандидат архітектури

Особливості сучасної функціонально-просторової організації середовища життєдіяльності населення

Потреби сучасної людини різноманітні й мають тенденцію до розширення та індивідуалізації, тобто переваги духовно-соціальних потреб над матеріальними і побутовими, особистих — над масовими. Основні повсякденні види життєдіяльності людини за умов спільності соціальних, економічних, етнографічних, природних та інших реалій, властивих суспільству в цілому, є типовими і широко розповсюдженими. Відтак характерні види життєдіяльності, у яких реалізуються фундаментальні потреби, і є основою соціально-планувальної та функціонально-просторової організації всього середовища життєдіяльності людини.

Такі найважливіші потреби людей, як забезпечення життєвих функцій організму, захист, соціальне відтворення населення, задовольняються повсякденними процесами життєдіяльності, до яких належать харчування, сон, особиста гігієна, виховання дітей, побутова діяльність тощо. Такі процеси (крім основної роботи, пов'язаної з виробництвом), за даними проведеного нами обстеження, здійснюються в межах житла (у квартирі, житловому будинку в цілому), на прибудинкових територіях і в сфері громадського обслуговування. За результатами обстеження, сьогодні близько 75%, а для окремих соціальних груп населення до 80–90% повсякденних видів їхньої діяльності протікають у межах житла, прибудинкових просторів, установ обслуговування в радіусі пішохідної доступності.

Внаслідок цього формується унікальне за своїм значенням матеріально-просторове середовище повсякденної життєдіяльності населення — цілісний елемент соціально-планувальної структури міста як цілісне у

функціонально-планувальному відношенні утворення, що органічно сполучає елементи природного і штучного середовищ — житло (квартира, будинок); територія прибудинкового простору; підприємства й установи сфери громадського обслуговування (вбудовані або в радіусі пішохідної доступності до 300–500 м).

Автором розроблена модель перспективної структури матеріально-просторового середовища пов'язаних процесів життєдіяльності основних соціально-демографічних груп населення, що відповідає їхнім специфічним потребам (див. таблицю). Вона розроблена для кожної соціально-демографічної групи, складається із двох взаємозалежних частин, а саме: потреби населення й місця локалізації цих потреб, здійснюваних в конкретних видах і процесах діяльності.

Перспективна структура матеріально-просторового середовища

Матеріально-природні потреби й процеси життєдіяльності населення	Місця локалізації процесів життєдіяльності					
	У структурі житлового будинку		На території прибудинкового простору			У сфері громадського обслуговування
			Відстань від входу до будинку, м/хв			
	Квартира	Вбудовані в житловий будинок об'єкти громадського обслуговування	15–25/2	25–60/2.5	60–200/4	Пішохідна доступність 500/7–10 м/хв
1	2	3	4	5	6	7
1. Забезпечення життєвих функцій організму						
1.1. Захист від несприятливих впливів зовнішнього середовища						
1.2. Харчування:						
• Домашнє харчування:	×					
- готування їжі:	×					
- перелік процесів...						
- прийом їжі:						
- перелік процесів...		×				×
• У підприємствах громадського харчування:			×	×	×	
- пересування до зон здійснення процесів, включаючи очікування;	×					
- вдягання, зняття, зберігання верхнього одягу;	×					
- гігієнічні процедури;	×					
- прийом їжі;	×	×				×

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7
1.3. Фізичний розвиток індивідуума:						
• Рух:	×	×	×	×	×	×
- перелік процесів...						
- пересування до зон здійснення процесів;			×	×	×	
• Відновлення фізіологічних функцій організму:	×					
- сон:	×					
- сон у нічний час (основний);	×					
- денний сон (додатковий);	×					
- перелік процесів...						
- особиста гігієна:	×					
- перелік процесів...						
- туалет:						
- перелік процесів...						
- косметичні процедури:	×	×				×
- перелік процесів...						
- прийом лікувальних процедур:	×	×				×
- перелік процесів...						
- догляд за дорослими членами родини:	×					
- перелік процесів...						
- догляд за дітьми;	×					
- перелік процесів...						

Факторами, що обмежують здійснення тих або інших процесів у межах виділених функціональних зон, є містобудівні, соціально-економічні, технологічні, інженерні, екологічні, психологічні, санітарно-гігієнічні вимоги та вимоги безпеки.

Графа "Матеріально-природні потреби й процеси життєдіяльності населення" містить класифіковані основні потреби, види й процеси життєдіяльності, типові для кожної соціально-демографічної групи населення. У графі "Місія локалізації процесів життєдіяльності" зазначені зони можливої локалізації певного процесу — у житловому будинку, на прибудинковій території або в сфері громадського обслуговування.

Модель перспективної структури матеріально-просторового середовища повсякденної життєдіяльності має відкритий характер, дозволяє враховувати багатоаспектність і поточні зміни в життєдіяльності певних груп населення в процесі соціально-економічного, технологічного, інформаційного й духовного розвитку суспільства в цілому. Так, соціальна значущість квартири визначається базовою потребою людини в захисті, соціальному відтворенні населення, відновленні фізичних і духовних сил, в організації індивідуального способу життя і т.п. Таким чином, квартира вважається основним матеріально-просторовим елементом середови-

ща життєдіяльності людини. Поняття "структура житлового будинку" у даній моделі розглядається у функціональному, соціальному аспекті й включає цілий ряд елементів, у тому числі вбудовані приміщення, безпосередньо пов'язані з функціональною програмою квартири, орієнтовані на забезпечення повноцінної організації життєдіяльності різних соціально-демографічних груп населення.

Прибудинкові простори є, з погляду організації життєдіяльності індивідуума або родини, просторами, що належать всьому будинковій або декільком сусіднім будинкам. Тут локалізуються певні функціональні зони, що безпосередньо продовжують або забезпечують процеси життєдіяльності населення, які відбуваються у квартирі.

Граничне поширення зони прибудинкового простору 150–200 м у пропонованій моделі визначається просторовою мобільністю найбільш рухливої частини населення — дітей молодшого й середнього шкільного віку (7–13 років). Розрахунковий час, затрачуваний на переміщення від будинку на відстань 200 м, приймається до 4 хвилин з урахуванням часу на вертикальне пересування в ліфті, що становить у середньому 1,5–2 хвилини для жителів верхніх поверхів. Швидкість пішохідного пересування прийнята 4 км/год, що дорівнює приблизно 1 м/сек [1, с. 27, 86].

Прийнята в моделі просторова межа зони пішохідної доступності 250–500 м визначається:

- містобудівними нормами дальності пішохідних підходів до найближчої зупинки громадського пасажирського транспорту: у житловій забудові — не більше 500 м; у загальноміському центрі дальність пішохідних підходів нормується від об'єктів масового відвідування й не повинна перебільшувати 250 м; у виробничих та комунально-складських зонах — не більше 400 м від прохідних підприємств [2, с. 36];
- психологічними факторами сприйняття дистанцій, оцінкою їхнього соціального значення безпосередньо через соціально-психологічну взаємодію людей.

Спеціальними дослідженнями встановлені діапазони соціально значущих дистанцій, обумовлені персональним спілкуванням, соціальним контролем, пішохідною зв'язністю. Вважається, що пішохідна доступність 250–300 м є оптимальною для пішохідного руху й становить 4–5 хвилин ходьби. Дистанція 500 м характеризується граничною пішохідною зв'язністю з об'єктами щоденного відвідування й займає 7–10 хвилин ходьби [3, с. 25–26].

У процесі безперервного історичного розвитку функціональна насиченість міської квартири зазнала значних змін, оскільки практично всі повсякденні види життєдіяльності населення зв'язані зі сферою громадського обслуговування. Аналіз практики засвідчує наявність значної кількості різних об'єктів обслуговування, розташованих у структурі житлового будинку. Практично всі нормовані підприємства й установи сфери обслуговування в різному сполученні й обсязі включаються до

структури сучасного житлового будинку [2]. Розміщення підприємств і установ сфери обслуговування багато в чому визначає принципи організації середовища й, в остаточному підсумку, моделює спрямованість розвитку самих повсякденних процесів життєдіяльності населення, ступінь адаптації життєдіяльності окремого індивідуума, родини, різних соціально-демографічних груп до сучасних умов. Саме елементи сфери обслуговування, умови їхнього розміщення формують і визначають соціально-планувальну, функціонально-просторову типологію матеріально-просторового середовища життєдіяльності населення.

Підприємства й установи громадського обслуговування — невід'ємні елементи матеріально-просторового середовища життєдіяльності населення. Набір цих елементів повинен в ідеалі адекватно відповідати потребам населення й забезпечувати в цьому аспекті рівномірний рівень споживчої цінності середовища незалежно від його просторової локалізації в місті.

Відповідно до прогресуючої тенденції, сучасна родина у своєму розвитку все більше відходить від господарсько-побутової діяльності, стаючи, по суті, культурним осередком суспільства [4, с. 19]. Ця тенденція безпосередньо пов'язана з організацією всього матеріально-просторового середовища, що все більше характеризується культурно-побутовою, дозвільницькою спрямованістю у своєму формуванні й розвитку.

Проведене дослідження основних видів повсякденної життєдіяльності різних соціально-демографічних груп населення, місць їхньої локалізації дозволило виявити найбільш характерні й істотні з них і покласти останні в основу моделі функціонально-просторової організації середовища.

На прикладі одного з основних видів життєдіяльності, зокрема такого, як «фізичний розвиток індивідуума», що відбувається індивідуально, але окремі процеси його можуть здійснюватися в групі, організовано, розглянемо типові місця локалізації процесу «рух» як складової цього виду діяльності. Наприклад, такий елемент «руху», як гімнастика, виконується здебільшого у квартирі, у спеціально виділеній зоні загальної або особистої кімнати. Крім того, гімнастикою можна займатися в житловому будинку — у вбудованих і спеціально обладнаних приміщеннях або на майданчиках прибудинкового простору, у спеціалізованих спортивних спорудах.

Фізкультурно-оздоровча діяльність — пішохідні прогулянки, ходьба тощо — здійснюється індивідуально на території прибудинкових просторів, у парку або в групах здоров'я за місцем проживання. Розважальні спортивні ігри можуть відбуватися на прибудинкових майданчиках, у житловому будинку, в установах сфери обслуговування — у фізкультурних і спортивних спорудах та ін.

З наведеного бачимо, що здійснення тільки одного процесу може бути пов'язане з використанням багатьох елементів середовища — квартири, житлового будинку в цілому, прибудинкового простору, об'єктів сфери обслуговування. Таким чином, упорядкування просторових зв'язків між

складовими елементами середовища забезпечить створення середовища якісно нового рівня.

Дослідження повсякденних процесів життєдіяльності населення засвідчило відносну стабільність у часі й просторі господарських і культурно-побутових зв'язків, які забезпечують формування цілісного соціально-планувального елемента міста, визначають його параметри й структуру.

Параметри повсякденної життєдіяльності (ареал) людини характеризуються внутрішньоквартирними, внутрішньодомовими пересуваннями, а також прибуттям до складових елементів середовища на території прибудинкових просторів, до установ і підприємств сфери громадського обслуговування, до місць короточасного відпочинку в межах умовної просторової межі, обумовленої 7–10-хвилинною пішохідною доступністю.

Функціонально-просторова організація й соціально-планувальна структура середовища визначаються також і щільністю (концентрацією) населення, ступенем насиченості елементами й спорудами громадського обслуговування — із збільшенням щільності населення збільшується показник місткості підприємств обслуговування, кількість нормованих одиниць тих або інших елементів середовища на одного жителя.

Кількісні показники щільності населення, структурних елементів середовища суворо регламентуються на стадії проектування й будівництва містобудівними нормами, надалі усе більше набуваючи характеру відкритої системи, що саморозвивається.

Таким чином, цілісний соціально-планувальний елемент міста, як елемент середовища життєдіяльності людини, що включає квартиру, житловий будинок у цілому, прибудинковий простір, об'єкти сфери громадського обслуговування, — це відкрита динамічна система, що саморозвивається, із прямим та зворотним зв'язком. Вивчення особливостей процесів життєдіяльності різних соціально-демографічних груп населення й перспектив розвитку кожного з них дозволяє встановити взаємозв'язок життєдіяльності населення із середовищем, провести диференціацію, визначити типологію й розміри зон локалізації цих процесів.

З іншого боку, аналіз наявного рівня забезпечення населення різними матеріальними, функціональними елементами середовища — житлом, вільними прибудинковими просторами, об'єктами обслуговування — є одним з основних факторів визначення кола розрахункових життєвих реалій, тобто процесів життєдіяльності, що обов'язково враховуються в проекті.

У пропонуваній моделі перспективної структури матеріально-просторового середовища повсякденної життєдіяльності населення, наведеної в таблиці, подано укрупнений перелік основних видів життєдіяльності й окремих процесів, у разі здійснення яких задовольняються матеріально-природні потреби людини, й зазначені зони їхньої можливої локалізації.

1. Яременко Л.В. Планировка и благоустройство жилых территорий / Под общ. ред. проф. Н.М. Демина. — К.: Издательский дом А.С.С., 2004. — С. 27, 86.
2. ДБН 360-92. Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. — К.: Мінінвестбуд України, 1992. — С. 36.
3. Крашенинников А.В. Жилые кварталы: Учеб. пособие для архит. и строит. спец. вузов / Под общ. ред. Н.Н. Миловидова, Б.Я. Орловского, А.Н. Белкина. — М.: Высш. шк., 1988. — С. 25–26.
4. Жилая ячейка в будущем / Б.Р. Рубаненко, К.К. Карташов, Д.Г. Тонский и др. — М.: Стройиздат, 1982. — С. 19.

Людмила Шевченко

кандидат архітектури, доцент кафедри дизайну
архітектурного середовища Полтавського національного
технічного університету ім. Юрія Кондратюка

Основні містобудівні чинники формування садибно-паркових комплексів Полтавщини у XVIII–XIX ст.

Чільне місце в архітектурно-ландшафтній спадщині Росії й України посідають садибно-паркові комплекси — і не лише всесвітньо відомі об'єкти, а й незначні маєткові утворення, уславлені своїми господарями, знаними високоосвіченими представниками українсько-російської інтелігенції. Ці об'єкти залишили по собі слід і в історії Полтавщини. Масове будівництво садибно-паркових комплексів у регіоні припадає на середину XVIII — початок XIX ст. Воно свідчило про високу культуру освоєння місцевості, належний соціальний статус власників маєтків, їхні заможність та аристократизм. Передумови розвитку садибно-паркових комплексів склалися залежно від суспільно-політичних й соціально-економічних чинників, висвітлених автором статті у попередніх розвідках [1, 2].

На формування маєткових утворень найістотніше вплинули чинники природного характеру — мальовничий ландшафт місцевості, його орографія й гідрографія; урбаністичного — розміщення у розпланувальній системі населеного пункту та за його межами; культурно-етичного — пануючі стиліові тенденції, культура, традиції; соціального характеру — етичного й соціального характерів садибних комплексів. Чинники культурно-етичного й соціального характерів були досліджені й розкриті у публікаціях [3, 4]. Запропоноване дослідження дає змогу виявити урбаністичні чинники формування садибно-паркових комплексів, основні тенденції розміщення об'єктів на території населених пунктів та за межами їх, встановити характерні містобудівні зв'язки. Воно допоможе не лише доповнити наші знання в галузі регіонального садибно-паркового бу-

дівництва, а й виявити своєрідність формування полтавських садиб, що може слугувати методологічним обґрунтуванням у разі проектування аналогічних об'єктів сьогодення.

Аналіз історіографічних матеріалів засвідчує, що передумови виникнення комплексів і стилістичні особливості їхнього формування розглядалися раніше. Частково даних проблем у своїх працях торкалися І. Родичкін, О. Родичкіна, В. Тимофійченко, К. Черкасова та інші науковці. Містобудівну спадщину України досліджували свого часу М. Чапенко (1967 р.), Л. Пляшко (1980 р.), Є. Водзинський (1994–1996 рр.). Вагомими для вивчення та опрацювання є останні праці В. Вечерського (1996–2003 рр.). Слід згадати й публікації молодих науковців у царині палацово-паркового будівництва західного регіону України — дослідження О. Михайлишин (1995–2002 рр.), Н. Соснової (1998–2003 рр.), Н. Левкович (2002–2003 рр.); та її центральної частини — наукові розвідки В. Маланюк (2001–2003 рр.), мистецтвознавця В. Ханка (2001–2005 рр.) та місцевого краєзнавця В. Кішика (2002–2003 рр.). Останнім часом історіографічним і культурологічним аспектам еволюції садибних комплексів присвячені статті у періодичних виданнях України й Росії.

Недостатньо висвітлені головні й підрядні чинники формування згадуваних об'єктів (крім поодиноких прикладів садибно-паркових комплексів). Потребують уточнення й ширшого опрацювання питання виявлення регіональних особливостей садибно-паркового будівництва регіону. Детальні дослідження розвитку садибно-паркових комплексів XVIII–XIX ст. здійснені автором даної статті в її дисертаційній роботі [5].

Стаття має на меті розкрити містобудівні чинники формування садибно-паркових комплексів Полтавщини XVIII–XIX ст. Для вирішення цієї мети окреслені наступні завдання:

- виявити принципи формування садибно-паркових комплексів на терені населених пунктів Полтавщини XVIII–XIX ст.;
- визначити розміщення даних об'єктів у розпланувальній структурі населених пунктів;
- виділити основні композиційні співвідношення садибно-паркових комплексів із об'ємно-просторовими і розпланувальними елементами населених пунктів.

У царині вивчення містобудівної ситуації на Лівобережній Україні XVIII–XIX ст. (й Полтавщини зокрема), історії архітектури й етнографії міст помітний слід залишили роботи вищезгаданих М. Чапенка [6], Л. Пляшко [7], Є. Водзинського [8, 9], В. Вечерського [10–12], в котрих досліджуються розпланування, забудова, структурний каркас міст, поселень і характеристика будинків залежно від соціального статусу власників; а також енциклопедичний довідник «Полтавщина» [13], зокрема статті «Містобудування» [13; с. 556–560], «Плани міста Полтавщини» [13; с. 675–678] та «Монументальна мурована архітектура» [13; с. 563–566].

Важливими джерелами для вивчення розпланувальної структури населених пунктів є старі картографічні матеріали, котрі зберігаються